

אל עראקיב

עקרונות מנחים לתכנון הכפר

מרץ 2011

תושבי אל עראקיב ועמותת 'במקום'

עמותת 'במקום' - מתכננים למען זכויות תכנון, הוקמה באפריל 1999 על ידי מתכננים/ות ואדריכלים/ות אשר שמו להם למטרה לחזק את הקשר בין זכויות אדם ומערכות התכנון במדינת ישראל. 'במקום' פועלת עם ולטובת קהילות הנתונות בעמדת נחיתות מקצועית, כלכלית או אזרחית, במסגרות תכנון מסוגרות, על מנת לייצג את עמדתן באמצעות כלים מקצועיים ובשפה תכנונית מקובלת וידועה לממסד, ובכך ליצור אפיק פעולה בעל עוצמה וישימות כאחד. פעילי 'במקום' וחברי הועד המנהל עובדים בהתנדבות למימוש מטרות אלה, מתוך תפיסה המקדמת ומחייבת את תרומתו של איש המקצוע לקהילה.

תוכן העניינים

1.....	מבוא
1.....	רקע כללי
1.....	מיקום והיסטוריה
2.....	אוכלוסייה וקהילה
5.....	קרקעות
6.....	מצב תכנוני
8.....	עקרונות מנחים לתכנון הכפר
14.....	סיכום
15.....	נספחים
17.....	נספח מס' 1: רשימת התכניות
19.....	נספח מס' 2: מיפוי תביעות הבעלות
21.....	נספח מס' 3: מיפוי תכניות קיימות
23.....	נספח מס' 4: תא השטח במסגרתו ניתן לתכנן את הכפר אל עראקיב

מבוא

מסמך זה מבקש להציג את העקרונות המנחים לתכנון הישוב הבדואי אל עראקיב, כפי שגובשו ע"י תושבי המקום בשיתוף צוות 'במקום'. מטרתו היא להביע את נכונותם ורצונם של התושבים להגיע לפתרון מוסכם ביחס לאופי הישוב ולהסדרתו התכנונית ובה בעת לסמן את קווי המתאר לפתרון זה.

המסמך מציג קווים מנחים לפתרון בר-קיימא להסדרת הכפר אל-עראקיב באדמותיו. ייחודו בכך שבבסיסו הכוונה להתאים את הפתרון התכנוני גם לזכויותיהם וצרכיהם של התושבים, וגם לאילוצי התכנון והמשאבים הזמינים. התושבים מבקשים להגיע לפתרון מוסכם שישים קץ לכאוס הקיים, להתנכלות הממסדית ולהעדר התשתיות ושירותי היסוד. תקוותם כי מסמך זה יהווה לכך בסיס. המסמך מקובל על כלל תושבי אל עראקיב ומביא את קולם המשותף.

צוות של מתכנני ערים, סוציולוגים ואנתרופולוגים ביקרו בין החודשים אוקטובר 2010 לינואר 2011 בישוב, קיימו מפגשים ציבוריים ואישיים עם נציגי המשפחות המרכיבות אותו, ביקרו בבתייהם וליוו אותם בעבודת יומם. בקשת התושבים הייתה לנסח ביחד מענה תכנוני למצוקתם, כזה שיענה על צרכיהם ויהיה בעל הגיון תכנוני, סביבתי, כלכלי וחברתי. ניסינו לעשות זאת במסמך זה תוך התחשבות הן בצורכי התושבים, הן בעיסוקיהם הייחודיים ובמומחיותם המוכחת, והן במגבלות התכנוניות ובהיבטים המרחביים של אזור מגוריהם.

רקע כללי

מיקום והיסטוריה

הכפר אל עראקיב הינו כפר בדואי לא מוכר הממוקם מדרום לרהט בין כביש 13 מצפון וממערב, לכביש 40 ממזרח, בתוך השטח שנקרא אל עראקיב. מצפון מערב לו הישוב גבעות בר ומדרום מערב הישוב אל תראבין. אל עראקיב הוא גם כינויו של האזור כולו בו נמצא הכפר:

"אל עראקיב זה השטח שמגיע עד לוואדי כרכור ולאדמת אבו ג'רול (צומת גורל) בדרום, עד באר אל פאח'רי ממזרח ועד ואדי אל קארח, ואדי אלפאח'רי ואל שריעה מצפון ועד לאל שריעה ממערב" (שייח סייח אלטורי).

תושבי הכפר נמנים על משפחת אל-טורי אשר ישבה במקום עוד בתקופת השלטון העותומני, שנים רבות לפני הקמתה של מדינת ישראל.

"ב-1948 בכל השטח של אל עראקיב גרו כמה שבטים ומשפחות: משפחת אלטורי, שבט אל עוקבי, חמולת אבו סיאם חמולת אבן ברי, משפחת אבו אלחסן שבט אל אלעאלמאת (שגורש לירדן ולא הורשה לחזור) וחלק קטן מאל קרינאוי" (שייח סייח אלטורי).

בשנת 1953 נדרשו האנשים שנשארו במקום לאחר 1948 לעבור באופן זמני משטח מחייתם צפונה, לשישה חודשים, לצורך אימונים של הצבא במקום. מאז לא הורשו לחזור והאדמה הופקעה על פי חוק רכישת מקרקעין בנגב 1953, מהלך שנעשה ללא יידועם של בעלי האדמות שחיכו לחזרתם לאדמותיהם.

"אבא שלי חיכה להחלטה שנוכל לחזור ובינתיים, מאז שנת 1954, חזרנו לרעות ולהתגורר בתקופות החורף והקיץ בשטחים שלנו באל עראקיב" (שיח סייח אלטורי).

יוצא שלאורך כל השנים הקשר עם המקום נשמר ונוכחות המשפחה באל עראקיב לא נפסקה, גם כשלא הורשו לעבד את אדמתם במקום. לאורך השנים טיפחו את בית הקברות בו נקברו בני משפחתם, ניקו ושמרו על בארות המים שלהם.

בשנת 1997 כשנוכחו התושבים שקק"ל מתחילה פרויקט של ייעור השטח של אל עראקיב, הבינו כי אם לא יעשו מעשה, וימשיכו לחכות להחלטת המדינה, תהפוך כל אדמתם ליער ע"י הקק"ל. הם חזרו לעבד את אדמתם במקום ומשנת 1999 שבו להתגורר בעראקיב. התהליך התרחש במקביל לתהליך התפתחותה של רהט והפיכתה משכונת חקלאיות מרווחות לעיר שהולכת ומצטופפת ואינה יכולה להכיל עוד שימושים חקלאיים. אותם בני אלטורי שהיו חקלאים בהוויתם ובתודעתם, בנו מחדש את מרכז חייהם ופרנסתם בכפר, בנו מכלאות לכבשים, טיפחו כרמי זיתים וניסו, למרות התנכלויות חוזרות ונשנות, לעבד את האדמה ולגדל בה גידולי בעל.

מאז סוף יולי 2010, עת נהרס הכפר כולו בפעם הראשונה, ועד לכתיבת שורות אלה (פברואר 2011), הוא נהרס 18 פעמים נוספות, כאשר למסע ההרס נוסף גם ניסיון לקדם את ייעור השטח. בית המשפט, אשר דן בעתירת תושבי הכפר כנגד פעולות הרס הבתים ונטיעת העצים תחתיהם, אף שדחה את עתירת התושבים, קרא במפורש לשלטונות שלא ליער את השטח ולמצוא פתרון תכנוני וישובי לתושבי אל עראקיב (פסק דין מיום 23.1.11, בית המשפט המחוזי, ב"ש). בימים אלה נמשך מאבק שהולך ומסלים, כאשר התושבים מנסים להיצמד לאדמתם וכוחות המשטרה ועובדי הקק"ל מנסים לקדם את יישור השטח והפיכתו ליער נטוע, תוך שימוש בכוח מופרז ובלתי סביר כלפי המחאה הלא אלימה בכפר.

אוכלוסייה וקהילה

ערב הריסתו התגוררו בכפר אל עראקיב כ-300 תושבים המשתייכים למשפחות אבו מדג'ם ואבו ג'אבר כולן חלק ממשפחת אל טורי. משפחות אלה כללו כ-30 בתי אב, אשר התמקמו על אדמותיהם בקרבת מקום לבית הקברות ששימש את משפחתם מאות בשנים ובו קבורים הוריהם. הם גידלו עדרי צאן, נטעו וטיפחו עצי זית וניסו שנה אחר שנה לעבד אדמתם, כאשר פעם אחר פעם נציגי מנהל מקרקעי ישראל מרססים ומרעילים את אדמתם מן האוויר, או חורשים את שדותיהם. רובם נאלצו לעבוד, לצד עיסוקם בבעלי החיים וניסיונותיהם החוזרים לעבד את הקרקע, בעבודות חוץ, רובן ככולן בחקלאות במושבים וקיבוצים קרובים ורחוקים, או לחילופין ברהט - בשוק הירקות, במשטות של עופות או בטחנות קמח.

במקביל גם משפחת אבו פריח אף היא ממשפחת אלטורי, אשר אדמותיה צמודות לאדמות אבו מדג'ם ואבו ג'אבר, גרה לאורך השנים בעראקיב ליד אדמותיה. בני המשפחה עסקו בחקלאות ועיבדו קרקעות שלהם ושל אחרים לאורך כל השנים. גם כאשר חלק מבני המשפחה עברו לגור ברהט, חלק אחר נשאר בעראקיב והמשיכו לגדל חיטה שעורה וחמניות על שטחים גדולים.

"אני, איך שאת רואה אותי, אני חקלאי בנשמה. אני גדלתי כאן ועבדתי שנים על הטרקטור. חרשתי בחיי אלפים רבים של דונמים, חלק בקרקע שלנו, כל עוד שיכולנו, ועוד אלפי דונמים של אחרים בכל האיזור. כשאני עברתי לרהט, אחי נשאר במקום ולקח על עצמו את קיום הענף החקלאי שלנו." (א. פ.).

קהילה זו של עקורי עראקיב וצאצאיהם, קיימה ומקיימת בתוכה קשרים חברתיים ומשפחתיים הדוקים. רוב הנישואים הם נישואים אנדוגמיים לא רק בתוך משפחת אלטורי אלא בתוך תת המשפחה - נישואי בני דודים. הקשרים ההדוקים בין בני המשפחה באו לידי ביטוי בהתארגנות הקהילתית בכפר עראקיב הן בגילויים של עזרה הדדית, הן בשיתוף במשאבים כמו כלים חקלאיים למיניהם. המשפחות הגרעיניות המרכיבות את המשפחות המורחבות ואת הפלג והמשפחה הגדולה הינן משפחות גדולות בנות 10 ילדים ויותר ורובם ככולם, נשים וגברים עוסקים בחקלאות על היבטיה השונים.

"אנחנו נושמים חקלאות מילדות. בתור ילד היתי עובד עם אבא שלי ומאז, כל השנים אני בחקלאות - בירקות ובגידול עופות. עד שהרסו את הכפר, היו לי כבשים ליד הבית בעראקיב וגם אנחנו, אני ואשתי והילדים הגדולים שלי, עבדנו בחקלאות בחממות. היתי חייב לנסוע כל יום 60 קילומטר כל צד להגיע למושב דקל, שם עבדתי עם בעל החלקה. עשינו הכל חוץ מהשיווק. היה מאוד טוב, אבל גם קשה לנסוע ככה כל הזמן וגם להחזיק עדר, ובעלי חיים ליד הבית. ולמה שלא אעבוד באדמה שלי? יש אנשים, שוכרים חלקה באחד המושבים, אבל אם יש עונה גרועה? אז הפסדים על הפסדים, אם אתה בחלקה שלך, גם קשה אבל חצי צרה..." (ס.א.).

גם ס.מ. מאל עראקיב, התפרנס רב חייו מחקלאות כפועל שכיר. תקופה ארוכה עבד במשתלות ובמטעי הדורים וכך למד והתמחה בהרכבות של הדורים. כיום שנים מבניו עובדים בחקלאות - אחד בחממות ובירקות איתו, ושני יש לו באסטה בשוק של רהט. נשותיו ובנותיו עובדות במושבים בחקלאות חממות ומגדלות ירקות. בקרב הקהילה הבדואית בכלל, ידועה משפחת אלטורי ככזו שעוסקת בחקלאות על כל היבטיה. מי שלא עוסק בגידול בעלי חיים או ירקות או תבואה, עוסק בעיבוד התוצרת, או בשיווקה ובבעלות בני המשפחה טחנות קמח, משחטות, מחסני מזון, באסטות בשוק וחנויות.

לאחר הריסה והריסה חוזרת של הכפר תוך החרמת בעלי החיים שבמקום, התאגדו תושבי אל עראקיב ובחרו בוועד המייצג את כלל משפחות אלטורי במרחב אל עראקיב. הועד, בנוסף לנציגי אבו מדג'ים ואבו ג'אבר כולל גם נציגים ממשפחות אבו פריח ואבו זייד המשתייכות אף הן למשפחת אלטורי הגדולה והן מתגוררות במקבצים נבדלים בשטחי אל עראקיב. סה"כ הוועד מייצג כ-50 בתי אב מארבע תת המשפחות, לכולם תביעות בעלות בשטחי אל עראקיב.

מעשי ההרס החוזרים של בתי אל עראקיב ורכושם, הביאו רבים מהם למכור את שארית העדר שלהם, לשנות מקום עבודה, ולהפוך ללוחמים נחושים על זכויותיהם ועל זכותם לשוב חקלאי ולא רק לסביבה עירונית, אותה מייצגת רהט ובמסגרתה חלק גדול של המשפחה מצא את מקומו.

"אני נאלצתי לעזוב על העבודה בחממות במושב, כי אני חייב להיות זמין ליד אשתי והילדים הקטנים בשעות הבוקר כשהדחפורים מגיעים להרוס, המשפחה שלי כאן ואני 60 קילומטר מכאן? אני לא אשאיר אותם לבד מול הדחפורים, גם הקרובים שלי צריכים אותי. אני עוד צעיר, אני חייב להיות במקום. גם מכרתי את עדר הכבשים שלי. הכל אקנה בחזרה, שרק ישתפר המצב. בינתיים אני וגם הבן שלי עובדים בלילות במשחטת עופות, מה לעשות אין ברירה" (ס.א.).

כידוע, לכל תושבי הכפר קרובים, צאצאים או אחים המתגוררים ברובם ברהט. בשנים 1980-1999 גם הם גרו ברהט, תוך ציפייה להחלטה בעניין אדמתם:

"אחרי שאמרו לנו לצאת ל-6 חודשים מהאדמות שלנו אז התחלנו לעבוד אצל אחרים, אצל היהודים. אני מאז שהיתי צעיר עבדתי בראשון לציון בדבורים למדתי את כל העבודה, 21 שנים עבדתי בזה. גם אחי עבד אתי בדבורים חלק מהזמן וגם עבד על הטרקטור מגיל צעיר, חרש לאנשים את השטחים שלהם. ככה עבדנו כל השנים וגם בקטיפים ובהרכבות של הדורים. תמיד חקלאות. ותמיד החזקנו צאן ובעלי חיים. כשהקימו את רהט, הקימו שכונה בעצם והציעו לנו לקבל לכל משפחה מגרש 1000 מטר ומאה דונאם שטח לעשות פאלחה. רצינו שהילדים ילמדו, רצינו מים וראינו שאפשר לקבל גם קרקע וזה גם קרוב לאדמה שלנו, אז הלכנו על זה. כשבאנו למשרד החקלאות לבקש את האדמה שהבטיחו, אמרו עכשיו אין אדמה, תחזרו בסוף השנה וכשבאנו שוב, אמרו שאדמה לא נקבל. אז המשכנו לעבוד בחקלאות בחוץ ואת העדר החזקנו ליד הבית והמשכנו לרעות בעראקבי באדמות שלנו. היו לנו ליד הבית עוד הרבה בעלי חיים עופות ויונים וסוסים... כל הזמן חיכינו לחזור לכפר שלנו לעראקבי. בינתיים רהט גדלה. הגיעו עוד משפחות גדולות והמשפחה שלנו גדלה מאוד, התחיל להיות צפוף ויותר ויותר עירוני כל הזמן. התחלנו להרגיש חנוקים. זה לא בשבילנו, אני מגדל כבשים מעל 30 שנה, אבל אי אפשר בתוך עיר ומתחת לבית להמשיך כך, החיות צריכות מרחב, והאמת אנחנו, לא פחות מהם. יש מהצעירים שלנו שהתרגלו על העיר והם כבר לא ירצו את החקלאות והחיים בכפר ויש כאלה שימשיכו את הדרך איתנו. לנו אין באמת דרך אחרת. אני מאז - 1999 ביחד עם הקרובים שלי חזרנו לאדמה שלנו כי ראינו שהם מתחילים לרצות לייער את השטח. בעראקבי עד שהתחילו עם ההריסות היה לי עדר של 150 ראש, אני ואשתי הסתדרנו איתו. רק בהמלטות ובזמנים מיוחדים הבנים באו לעזור" (ע. אבו מדג'ם).

נשות עראקבי, רובן ככולן, עובדות עם בעליהן בחקלאות. מבחינה זו בולט השוני ביניהן לבין נשים בקהילות כפריות בדואיות אחרות אשר רובן הגדול נשארות לעבוד במשק הבית ומשק העזר ואינן יוצאות לעבודה מחוץ לכפר, גם לא בחקלאות.

"אצלי, האשה הבנים והבנות עובדים איתי בחקלאות, והבת הגדולה שלומדת היסטוריה במכללה, גם היא כשחוזרת מלימודים, מצטרפת לעבודה. עכשיו זה עבודה בקיבוצים ומושבים, למה שלא נעבוד בחלקה שלנו?" (ס. א.).

המשפחה המורחבת (אב, אשתו או נשותיו וצאצאיו, למעט בנותיו הנשואות) בעראקבי, מהווה יחידה אורגנית שמכלכלת ענייניה בראשות אבי המשפחה סביב ענף חקלאות מסוים, יהיה זה גידול ירקות או גידול בעלי חיים או שילוב של השניים. האשה פעילה ולוקחת חלק חשוב בעבודה, אם זה בהקשר של גידול ירקות ואם בהקשר של גידול בעלי החיים. וזאת מעבר ובנוסף להחזקת הבית וגידול הילדים. הדבר מתאפשר במידה רבה הודות למגורים המשפחתיים הקרובים, הנישואים האנדוגמיים שמשמעותם היא שנשים וגברים הינם קרובי משפחה, ומכאן גם הקלות היחסית של דפוס העזרה ההדדית בין נשות המשפחה וחופש התנועה היחסי במרחב, של נשים שמשפחות בעליהן הן למעשה גם משפחות המקור שלהן. האשה הבדואית, עם נישואיה, עוברת לגור ליד משפחתו של בעלה, במקרה של עראקבי, גם כשעושה זאת, הוריה שהם דודי בעלה, נשארים להיות במקרים רבים, שכניה הקרובים.

על אף מעורבות האשה בפרנסה ובעבודה, היא נעדרת מהתחום הציבורי, אלא בעיתות חג ומועד ובביקורי קרובים. מעבר לתחום המשפחה הגרעינית, גם תחום המשפחה המורחבת נחשב כתחום פתוח לנשות המשפחה, אך לא מעבר לו. המרווחים במגורים בין המשפחות המורחבות

מוסברים גם בצורך זה של שמירת הפרטיות והצניעות המשפחתית. אין ספק כי התמחותם של אנשי עראקיב בחקלאות שמאפשרת ודורשת ידיים עובדות, חיזקו את המגמה של שיתוף האשה בעבודה מחוץ לבית ושל מעורבותה הרבה בפרנסת המשפחה ואחזקתה. יחד עם זה, גברים ונשים כאחד, היו מעדיפים לקיים את הפעילות החקלאית בקרבת הבית, במרחבים משפחתיים מוגנים ומאפשרים. הם מעדיפים זאת בראש בראשונה כדי לעשות לביתם בביתם ולא לרעות בשדות זרים ובנוסף, על מנת לעבוד ביחד כמשפחה בהחזקת המשק.

כאמור, ארבע תת משפחות הנמנות על משפחת אלטורי ואשר חלק מבניהן גרים באל עראקיב, מבקשות להסדיר את מגוריהן במקום במסגרת כפר המבוסס על מספר ענפים חקלאיים ביניהם גידול בעלי חיים כרמי זיתים, גפנים, וגידולי בעל של חיטה ושעורה. בקשתם מתבססת על ניסיון מוכח בתחומים אלה, ועיסוק מתמשך בחקלאות הן בתחום הגידולים והן בתחום בעלי החיים. יש בין בני הקהילה מי שבעבודתם לאורך השנים קנו לעצמם מומחיות ושם כרודי דבש ומגדלי דבורים, ויש מי שהיו רוצים לשלב חינוך בחקלאות ולהקים מעין חווה חקלאית לימודית לילדי רהט והסביבה העירונית בכלל. החקלאות היא אורח חייהם, מומחיותם, מקור זהותם וייחודם וניכר כי מדובר בעובדים שיודעים ואוהבים את עבודתם.

“אנחנו לא בשביל חממה עם מחשבים ושפועלים יעבדו בשבילנו, אנחנו לא אנשי עסקים בחקלאות, אנחנו אנשי עבודה שאוהבים ויודעים את העבודה, ויודעים גם להתפרנס ממנה.”
אומר ס. מעראקיב, “כל מה שאנחנו רוצים, זה לעשות אצלנו בשטח את אותו דבר שאנו נאלצים לנסוע בשבילו כל יום 60 ק"מ הלך ו-60 ק"מ חזור, משפחה שלמה, כדי לעבוד בחלקה של מישהו אחר. את אותו דבר בדיוק אנחנו רוצים לעשות בעצמנו, בבית שלנו, על האדמה שלנו, בעבור המשפחה שלנו והקהילה הרחבה.”

קהילת אל עראקיב היא קהילה של אנשים שמרגישים שייכות למקום, לאדמה ולאנשי הקהילה שהם כולם קרובי משפחה, כולל רוב הנשים. ההריסות החוזרות ונשנות של כפרם גרמו לסבל רב למשפחותיהם, גרמו להם לאובדן רכוש, מקומות עבודה ואמצעי יצור. הם גילו נחישות, גמישות ויצירתיות ושמרו על סולדריות נוכח לחצים מרובים. נראה שזו אוכלוסיה שתוכל להוות בסיס קהילתי ומקצועי איתן לשוב בדואי חקלאי.

קרקעות

בני עראקיב מנהלים מאבק משפטי ממושך במטרה להבטיח את זכויותיהם בקרקע. לכולם תביעות בעלות שהוגשו בשנות השבעים (ראה נספח מס' 2: מפת תביעות הבעלות), וחלקן נידונות בבתי משפט בימים אלה. מאז 1998 הם מנהלים מאבק על חוקיות חזרתם לאדמות הכפר בבתי המשפט. לאחר שחזרו לגור בכפר, תבע מנהל מקרקעי ישראל בבית המשפט את סילוקם והציגם כפולשים לקרקע לא להם, זאת מאחר והקרקע עליה הם יושבים ועליה יש להם תביעת בעלות, הופקעה. אף שאין המדינה מתכחשת לעובדה כי בני עראקיב גרו במקום טרם הקמת מדינת ישראל, ונדרשו לעזוב את המקום, היא נתלית בטיעונים משפטיים הדורשים מן התושבים להמציא נתונים אודות מעמד הקרקע במאה ה-19. זאת בנוסף כאמור, לטענת המדינה כי היות שהאדמה הופקעה, על התושבים אסור לחזור ולגור בה והם בבחינת פולשים. בתי המשפט על ארכאותיהם השונות קיבלו טענה זו וכך נדחה ערעורם של התושבים באשר ללגיטימיות נישולם מן הקרקע. לאור זאת, ולמרות ששאלת הבעלות על הקרקע טרם הוכרעה, ביולי 2010 הגיעו כוחות משטרה

גדולים והרסו את כל מבני הכפר. מאז, כאמור, תושבי עראקיב דבקים בהיצמדותם לקרקע ומנסים למצוא דרכי הידברות שונות כדי להגיע להסכמה ביחס להמשך מגוריהם ביישובם.

מצב תכנוני

בבואנו לאתר מקום להקמת ישוב באל-עראקיב נדרשנו תחילה לבחינה של המצב התכנוני של השטח (ראה נספח מס' 1: רשימת תכניות רלוונטיות וכן את מיפויין של תכניות אלה - נספח מס' 3: מיפוי תכניות קיימות). השטח המדובר מצוי, כאמור, מדרום לרהט, בתחום שיפוטה של המועצה האזורית בני-שמעון ומתוחם על-ידי תשתיות התחבורה: כביש 40, כביש 31, ותוואי מסילת ברזל באר שבע - אשקלון. כביש מס' 40 תוחם את השטח ממזרח, כביש מס' 31 תוחם אותו מצפון ומערב ותוואי מסילת הברזל באר שבע-אשקלון, הנמצא בעיצומן של עבודות פיתוח, תוחם אותו מדרום. מדרום למסילת הברזל מתחיל תחום שיפוטה באר שבע, הכולל את האזור המיועד לפיתוח עירוני ותכנית עוקף באר שבע מערב. בנוסף, תא השטח הרלוונטי מוגבל על-ידי גבולות התכניות של הישובים הקהילתיים גבעות בר ותרובין כאשר זה האחרון, נמצא בתחום שיפוטה אבו בסמה, ומוצעות לו הרחבות שטחים הנמצאות בדיונים בוועדה לחקירת גבולות שיפוטה. כמו כן, מצפון לתא השטח המדובר, מצויים גבולותיו הדרומיים של איזור תעסוקה ושירותים להבים המתוכנן מדרום-מערב לצומת להבים. איזור התעסוקה המתוכנן משותף לשלוש רשויות: עיריית רהט, מועצה מקומית להבים ומועצה אזורית בני שמעון, שטחו כ-4,583 דונם, ומותרים בו שימושים תעשייתיים שונים ומוסדות ציבור. מדרום מערב לשטח המדובר נמצאים גבולותיו של רדיוס הקובע את תחום איסור הבנייה מאתר דודאים. אתר דודאים כולל מספר מתקנים ובהם אתר לסילוק פסולת ארצי, אתר לסילוק פסולת מוצקה, הרחבת אתר לסילוק אשפה מקומי, אתר למיון פסולת, מרכז מבקרים ואתר למכלאות צאן.

תא השטח שנותר בינות לתכניות אלו, כולל שטח של כ-8,000 דונם, ומאופיין על ידי ייעודי קרקע שהינם 'פתוחים' במהותם לרוב, שטחי יערות ושטחים חקלאיים או שטחים פתוחים אחרים (ראה מיפוי תא שטח זה נספח מס' 4). ככלל, מניתוח היקף השטחים שיועדו בתכניות שונות ליערות, בתחום תא השטח האמור, עולה כי לאורך השנים הוכפל היקף השטח המיועד ליער. בנוסף, שטחי יער מעטים, נגרעו גם לטובת פיתוח השטח הישובים, מסילת הברזל, איזור תעסוקה כפי שצוין לעיל. במקרים מסוימים נטיעות היער חרגו מהתכניות המאושרות החלות על השטח. תכנית המתאר המקומית למועצה האזורית בני שמעון, שאושרה בשנת 1992, הגדירה את מרביתו כאזור חקלאי וחלקו כיער קיים/מאושר וכיער מוצע, היקף שטחי היער כ-3,378 דונם. תכנית מאוחרת יותר, תמ"א/22, תכנית המתאר הארצית ליער ולייעור, שאושרה בשנת 1995, הרחיבה את שטחי היער בכ-700 דונם, וסה"כ כ-4164.6 דונם. תמ"מ/4/14 שאושרה בשנת 2000, התאימה עצמה לתמ"א/22, ויתרת השטחים הוגדרו כשטחים פתוחים. בתוכנית המתאר המחוזית החלקית למטרופולין באר שבע (תמ"מ/32/4/14), אשר טרם אושרה, נקבעו בתא השטח יער וייעור על פי תמ"א/22 ונופש מטרופוליני ויער. התכנית האחרונה, תכנית מפורטת ליער משמר הנגב שהופקדה בשנת 2010, אך טרם אושרה, מציעה הכפלת שטחי היער, בשטח של כ-7,178 דונם.

הקרקעות נשואות מחלוקת הבעלות, אשר אותן מבקשים התושבים לעבד ובמסגרתן הם מבקשים למצוא את מקום מושבם, מצויות בחלק המערבי והמרכזי של תא השטח המדובר ואינן מתנגשות

עם אילוצים תכנוניים קשיחים כדוגמת תשתיות תחבורה וגבולות מוניציפאליים. רוב רובן של קרקעות אלו מיועדות להיוותר כשטח פתוח וחלקן מיועד לייעור עתידי, כלומר, על-פי התכנון הקיים, על השטח להיוותר כמרחב פתוח. כפי שיפורט בהמשך, תנאי זה נלקח בחשבון והיווה שיקול מרכזי במסגרת גיבוש ההצעה לתכנון ישוב במקום. התושבים, אשר ביקשו להקים יישוב כפרי חקלאי הבינו כי עליהם להסכים לישוב אשר יהיה מוגבל בהיקף הבנייה ויקיים פעילות חקלאית פתוחה אשר תשמר את אופיו הפתוח של המרחב ולא תפגע בכל היערות המתוכננים. בנוסף, מן הראוי לציין כי יישוב מסוג זה עשוי להשתלב היטב בתפיסת התכנון האזורית, כפי שהתגבשה בעשור האחרון, ושבעקבותיה צמצמו השטחים הפתוחים והיער, לפיה פיתוח המרחב כולו מתייחס למספר מרכיבים תכנוניים משלימים הכוללים: מערכת יישובית מגוונת, נגישות תחבורתית ומערך תחבורתי משולב דרכים ומסילות ברזל, מרכז תעסוקה אזורי ועוד. אנו סבורים כי יישוב כפרי חקלאי במקום זה, המאופיין בקשר מידי ויעיל למערכות התחבורה השונות הקיימות והעתידיות, יכול להשלים את המערך היישובי הקיים, לחזק במסגרתו את הפן החקלאי ולהישען על אזור התעסוקה המתוכנן בחלק ממחזור הייצור והשיווק החקלאי.

עקרונות מנחים לתכנון הכפר

עקרונות התכנון המפורטים להלן גובשו יחד עם תושבי אל-עראקיב תוך התייחסות לשני כללים מנחים: מצד אחד, עקרונות אלה שואפים לבטא את צרכיהם החברתיים, התרבותיים, המרחביים והכלכליים של התושבים ומתווים את אופיו של ישוב אשר יוכל לענות על צרכים אלה. מצד שני, העקרונות הותאמו אל הכללים והנהגים של מערכת התכנון, אל האילוצים התכנוניים הקיימים במרחב ואל מגבלות זמינותם של משאבים אשר ניתן להפנות לצורך פיתוח הישוב. ברוח זו הסכימו תושבי הכפר כי על הישוב המתוכנן לכלול שטח מוגבל עבור מגורים ולהקצות מרב השטח לשימושים חקלאיים. תמהיל זה יאפשר לחלק מבני משפחת אלטורי להמשיך ולקיים אורח חיים חקלאי על אדמתם ויאפשר למדינה, להסדיר תכנונית את הכפר כאשר ברור ומוסכם מראש שהבניה בו וגידולו הדמוגרפי יהיו מוגבלים בהגדרה ובתקנון.

(1) אל-עראקיב יתוכנן כישוב כפרי-חקלאי

כאמור, החקלאות מהווה מרכיב מרכזי באורח חייהם המסורתי והעכשווי של תושבי המקום, מרכיב אשר נושא משמעות כפולה: הן כחלק מזהותם ומהגדרתם העצמית של בני הקהילה והן כמקור פרנסה עיקרי.

העיסוק בחקלאות נושא משמעות סימבולית עמוקה עבור הבדואים בני המקום ומשמר את מורשתם התרבותית. למעשה, קשה להם לדמיין את חייהם בלעדיו. מבחינה זו אין החקלאות מהווה רק מקצוע או עיסוק אלא היא מהווה גם בסיס הזהות וההגדרה העצמית של הקהילה כולה ושל הפרטים בתוכה. על הישוב המתוכנן לאפשר את שימור המורשת החקלאית ובכך את שימור המרקם החברתי והתרבותי החיוניים לשגשוג המקום.

מלבד משמעותה הסימבולית, החקלאות מספקת חלק נכבד מצרכי משק הבית ומהווה מקור פרנסה עיקרי של המשפחות. כאמור, רבים מבני ובנות הישוב הם מומחים בתחומם ואוצרים ידע עמוק אודות מגוון רחב של ענפים חקלאיים, אך רובם הגדול נאלץ לעבוד כיום כשכירים במשקים חקלאיים מרוחקים. הכרה באל-עראקיב כישוב חקלאי תאפשר לתושביו להתפרנס בכבוד מעיבוד אדמתם תוך ניצול הידע והמיומנות שברשותם. זאת ועוד, הדבר גם ירחיב את היצע התעסוקה בסביבה ועשוי לתרום לפיתוח האיזור כולו.

חשוב לציין כי מהלך של תכנון הישוב כישוב כפרי-חקלאי ימנע פגיעה נופית ותתאפשר שמירה והגנה על אופיו של המרחב הפתוח באיזור.

(2) מיקום הישוב יהיה בתא השטח עליו יש לבני המשפחה תביעות בעלות ובו גרו משפחותיהם לאורך שנים רבות. יחד עם זה, אופי היישוב יותאם למצבו התכנוני של תא השטח תוך ניסיון להתאים לאפיוניו.

הקשר החזק והברור של תושבי הכפר לאדמותיהם ההיסטוריות מהווה שיקול תכנוני ראוי להסדרת הישוב בתא שטח זה. הבעלות על הקרקע מתייחסת להקשר ההיסטורי של קיום ומיקום היישובים הבדואיים, והיא מהווה את אחד הבסיסים והביטויים העיקריים להתארגנות החברתית לעקרונות המוסכמים בחברה הבדואית ולמערכות היחסים בתוכה - הן במסגרת היישוב והן מחוצה לו.

המגבלות התכנוניות של תא השטח, מהוות שיקול תכנוני המחייב הגבלת מספר התושבים שיתגוררו בו. אנשי אל עראקיב, מבינים את המגבלות התכנונית של תא השטח בו נמצאות קרקעותיהם ומתוך כך מוכנים להגביל את מספר המשפחות שיגורו במקום ולהעמידן על 40-50 בתי אב. זאת ועוד, בהיבנים את מגבלות התכנון במקום, בני המשפחה מקבלים על עצמם לאפשר מגורים בכפר רק לשני בנים ממשיכים, אשר יבקשו להמשיך ולקיים את ענפי החקלאות. שאר בני המשפחה ימשיכו לגור בעיר וכך תתאפשר הגבלת התושבים בכפר, הקשר עם הקרובים ישמר וצפיפות המגורים המציקה לרבים מבני אלטורי ברהט תיפטר.

(3) שטח הישוב יחולק לנחלות בנות 60-80 דונם, שמתוכן יוקצו שלושה דונמים לבנייתם של עד שלושה מבני מגורים

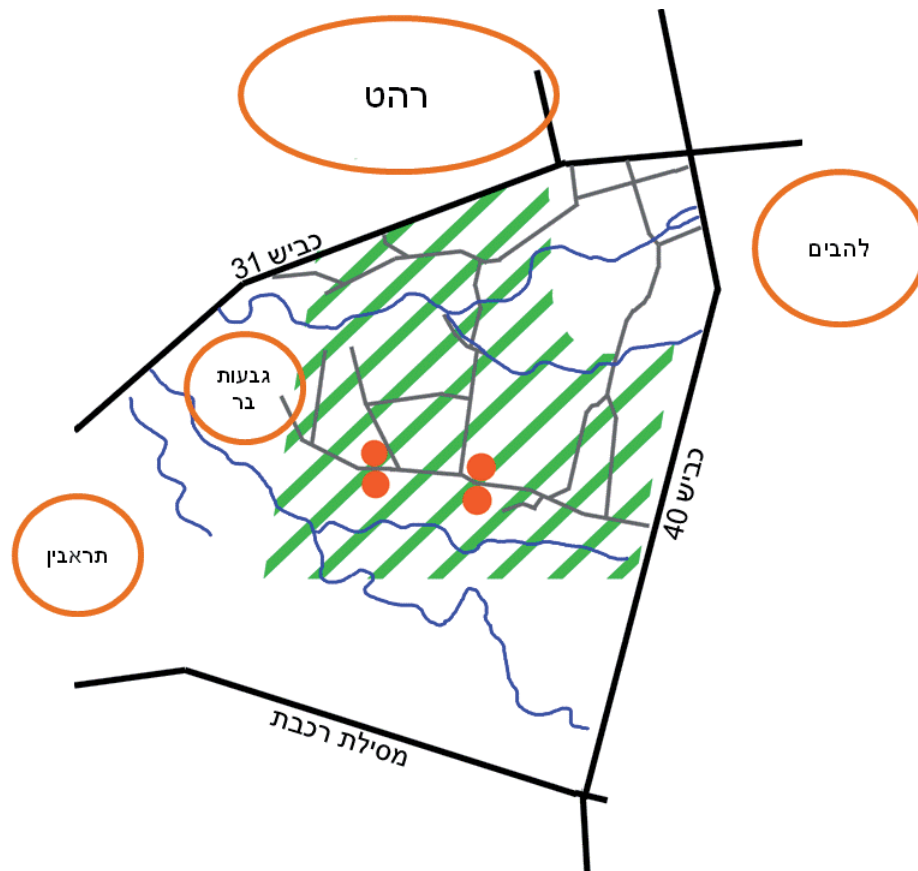
השטח הכולל של הקרקע עליה יש תביעות בעלות למשפחת אל טורי, הוא כ-3,588 דונם. שטח זה, לאחר ההפרשה הנדרשת לצורכי ציבור, יחולק לנחלות אשר יכללו שטח חקלאי ושטח למגורים עבור ראש משפחה ושני בנים ממשיכים בלבד. גודל הנחלות במושבים החקלאיים בנגב עומד על 80 דונם, שטח שמאפשר להפיק תוצרת חקלאית מספקת ללא השקיה אינטנסיבית. אולם, שטח הנחלות בשטח המוגדר מכתוב גם את גודל אוכלוסיית הישוב ויש מקום לשקול צמצום מסוים בשטח הנחלות לטובת הגדלת אוכלוסיית הישוב. כך או אחרת, ברור כי הישוב הוא מצומצם ומוגבל בגודלו ואינו מיועד למגוריהם של כל בני הקהילה כולה אלא מוקדש לגרעין החקלאי שבקרבה.

יש לציין כי אין מניעה לכלול בשטח הישוב קרקעות נוספות ולתת במסגרתו פיתרון תכנוני-חקלאי גם עבור משפחות נוספות מבני הקהילה ו/או מבני קהילות שכנות בכפוף להסכמת שני הצדדים. ניתן לאתר שטחים לטובת משפחות נוספות על קרקע שאין עליה תביעת בעלות של בדואים, אשר על כן, מבחינתם, פנויה. בסך הכל ניתן לאתר באיזור המדובר כ-8000 דונם אשר מתאימים לייעוד חקלאי.

(4) כריסה מרחבית בישוב המתוכנן - חלופות מוצעות:

ניתן להצביע על שלוש חלופות לפריסה המרחבית של הישוב. שלושת החלופות מציגות רמות פיזור מרחבי שונות בישוב ולמעשה נבדלות במשקל היחסי שניתן לעלויות הפיתוח מצד אחד, ולהעדפות התרבותיות ולרצון בתכנון שתואם את המרקם החברתי מצד שני. החלופות מוצגות בסדר עדיפויות יורד כאשר החלופה הראשונה היא המועדפת ע"י התושבים.

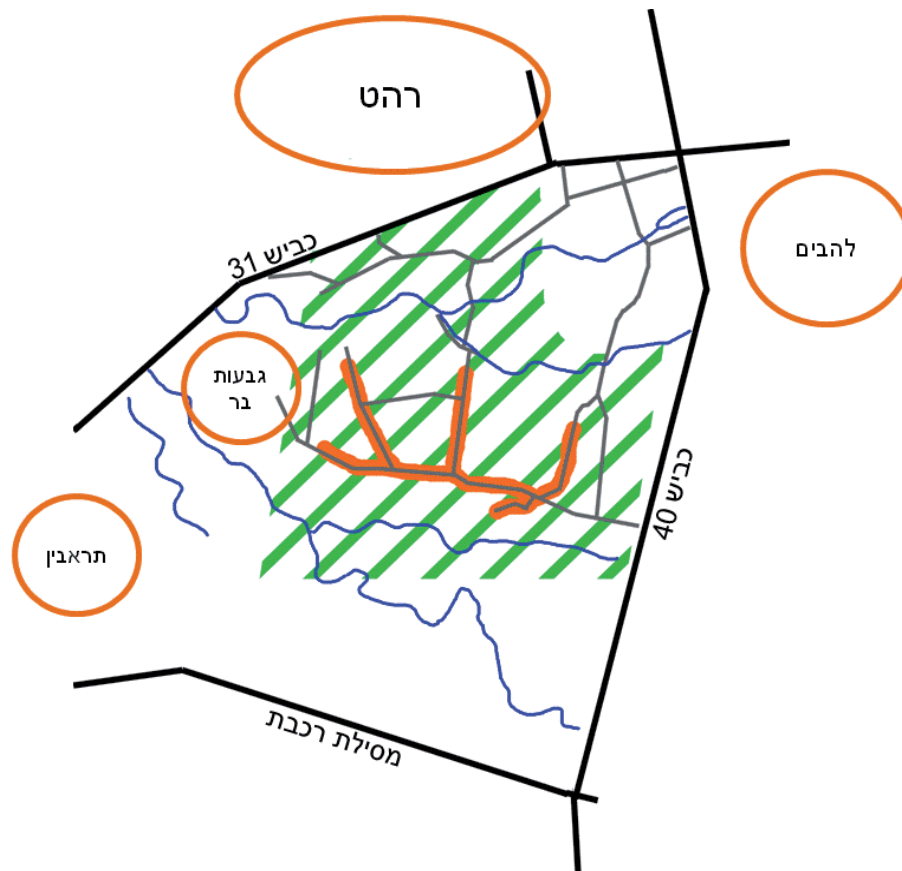
4א) פריסה באשכולות על בסיס שיוך משפחתי - מודל מס' 1

על-פי דגם זה יכלול הישוב ארבעה מקבצי מגורים נפרדים. בכל מקבץ תמוקמנה זו לצד זו נחלותיהם של בני אותה תת משפחה (אחים ובני דודים) ומסביב להן יימשכו השטחים החקלאיים. במיקום מרכזי ובמרחק דומה מהמקבצים השונים ימוקמו מבני הציבור וכך יוצר מרכז לכפר. כל תת משפחה תשב על אדמותיה, ובתוך תת המשפחה יתקיים ציפוף מסוים של המגורים, כך שתישמר קרבה אל השירותים המשותפים לכפר, ולמבני הציבור שלו. החלק הבנוי יהיה יחסית מרוכז, אך עדיין ישמרו ההבחנות והמרווחים בין תת המשפחות.

דגם זה שומר על מרקם החיים המשפחתי, כאשר חיץ בין המשפחות נשמר והשטחים החקלאיים מאפשרים את תחושת הפרטיות מחד ואת תחושת המרחב הפתוח מאידך, אשר הינן מאבני הבניין המרכזיות של הבניית המרחב הבדואי, ומייצגות ערכים מרכזיים לקהילה.

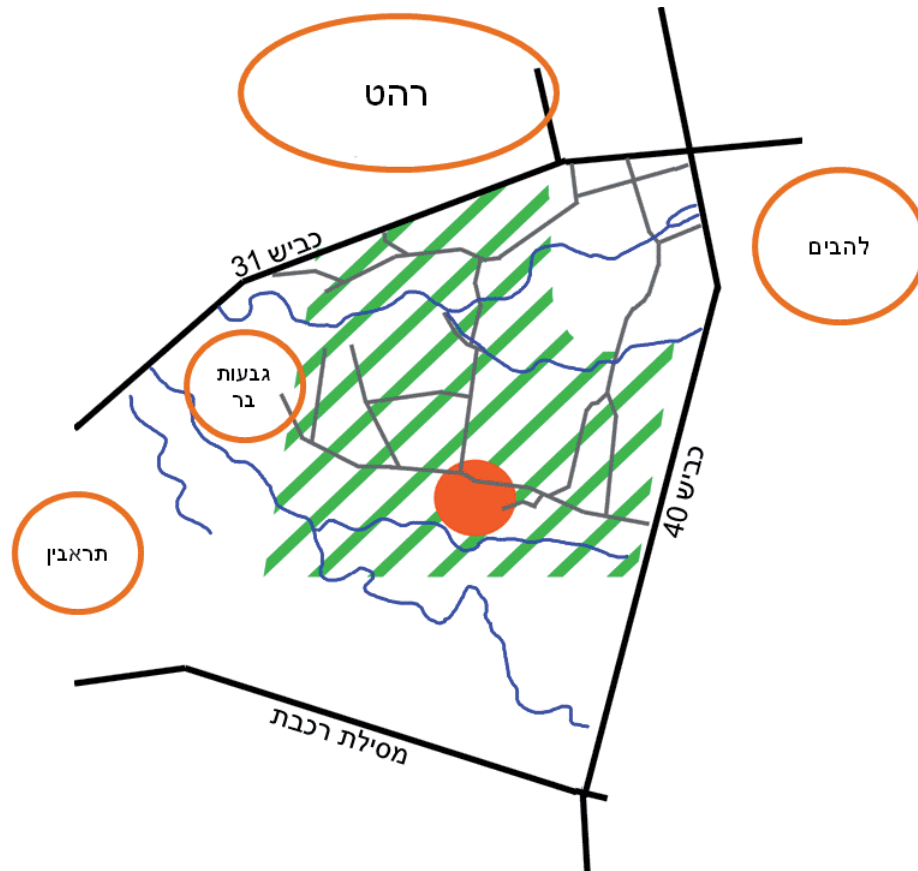
(14) פיזור מרבי על בסיס רשת הדרכים בישוב - מודל מס' 2

על-פי דגם זה תתקיים סמיכות בין המגורים לבין השטחים החקלאיים ללא ריכוז כלשהו. השטח כולו יחולק לחלקות חקלאיות אחידות בהתאם למספר שייקבע, ביניהן תוקם רשת דרכים ואיזור המגורים בכל חלקה יהיה צמוד לדרך.

בעוד שדגם זה אינו מקדם את הקהילתיות המשפחתית, הוא גם אינו מאיים על הפרטיות של כל משפחה מצומצמת ושומר על המרחב הפתוח

(ג) פיזור מינימלי והפרדה בין איזור המגורים לשטחים החקלאיים - מודל מס' 3

על-פי דגם זה ירוכזו שטחי המגורים באזור אחד מרכזי בישוב וסביב לו יתפרשו השטחים החקלאיים. דגם זה מכתוב פיצול בין השטחים החקלאיים לבין המגורים, אולם אין מדובר במבנה של שכונה פרברית. מאפייניו הייחודיים של דגם זה יתבטאו ב:

1. על תכנון אזור המגורים המרוכז לכלול משק עזר לכל בית בשטח של כ-3-5 דונמים שיוקדש לפעילות חקלאית מצומצמת למען סיפוק צרכי משק הבית.
 2. על תכנון אזור המגורים לאפשר שמירה על רמה גבוהה של פרטיות בכל משפחה ולהימנע מקרבה גדולה מדי בין בתי מגורים.
 3. אזור המגורים בישוב יחולק בעצמו למעין שכונות על בסיס שיוך תת משפחתי.
- יתרונותיו של דגם זה קשורים בהוזלת פיתוח התשתית בישוב ובשמירת רוב רובו של המרחב כנוף פתוח.

(5) פיתוח תשתיות פיזיות ושירותים ציבוריים

על הישוב המתוכנן לכלול תשתיות חשמל, מים, ביוב ודרכים ברמת הפיתוח המקובלת בישראל. בנוסף, על התכנון להקצות שטחים לשימושים ציבוריים, שבהם יוקמו מבני ציבור אשר יספקו שירותי חינוך, דת, רפואה ופנאי (בהתאם לגודל האוכלוסיה המוגדר של הישוב).

(6) פרוגרמה חקלאית: מגוון ענפי, חסכוני ובר-קיימא

חקלאי אל-עראקיב הם בעלי הידע, הניסיון המעשי והיוזמה הדרושים לצורך קיומה של פעילות חקלאית משגשגת. מול הידע החקלאי העשיר של התושבים במגוון רחב של ענפים עומדות שתי מגבלות עיקריות בהקשר של הפיתוח החקלאי באל-עראקיב: זמינותם הנמוכה של מי השקיה (כחלק ממחסור המים הכללי במדינה) וחשיבות שמירת הנוף הפתוח באיזור. מגבלות אלה מכתיבות צמצום בענפי חקלאות אינטנסיבית ובענפים המצריכים בנייה (חממות, לולים וכיו"ב). לאור זאת מציעים התושבים לעסוק בענפים אשר יצריכו מכסות מים מצומצמות ואשר ישמרו על המרחב הפתוח ואף יוכלו להשתלב בתוכניות הקיימות המייעדות את השטח ליעור. יש לציין כי יתרום של החקלאים הבדואים הוא בהיכרותם עם שיטות חקלאות מסורתיות אשר מאפשרות ניצול מיטבי של תנאי הקרקע והאקלים המדבריים. ניתן למנות מספר ענפים אשר עומדים בתנאים ובאילוצים השונים, כגון: גידולי בעל של תבואה ושעורה, צאן ומרעה, כרמי זיתים, גפנים.

(7) שיתוף הציבור בתכנון הישוב

על מנת שתכנונו של הישוב יוליד ישוב משגשג אשר עונה לצרכי תושביו ומאפשר להם לנהל את חייהם בכבוד ותוך שמירה על אורח חייהם נדרש דיאלוג רצוף ופתוח בין רשויות התכנון לבין התושבים. הדבר נכון על אחת כמה וכמה מאחר שמדובר בקהילה בדואית מסורתית אשר מאפייניה התרבותיים והחברתיים זרים לגופי התכנון. פיתרון תכנוני מוסכם הוא מרכיב מהותי בהצלחת הישוב, ותנאי לגיבושו של פיתרון שכזה הוא שיתוף מלא ואינטנסיבי של התושבים בכל תהליכי התכנון.

סיכום

המצב הנוכחי באל עראקיב הנו בלתי נסבל לכל הצדדים, ודורש פתרון מורכב. פתרון שיענה גם על צרכי האוכלוסייה, גם על המגבלות והאפשרויות התכנוניות וגם שלא יעמוד בסתירה לתביעות בעלות ולהסדרי קרקע אפשריים. נראה כי ניסונו ביחד עם התושבים ובהסכמתם המלאה והמשותפת להציע פתרון כזה בקווים כלליים.

בחצי השנה האחרונה, נצמדים תושבי עראקיב לאדמתם והמנהל, בגיבוי משטרתי אלים ובוטה מנסה לשבור את רוחם תוך יצירת תנאים בלתי אפשריים למגורים בשטח ותוך האצה של עבודות הייעור בשטח. המאבק המתמשך, מעמיד את בני האדם הלוקחים בו חלק במצבים קשים ואת המשפחה כולה בעין הסערה. יחסי המדינה עם אזרחיה הבדואים מתערערים והולכים ואופן הטיפול במקרה של עראקיב הפך להיות להם לסמל.

ועדת גולדברג קראה להכרה בקיומם ומקומם של הבדואים כחלק מהחברה הישראלית ולהסדרים תכנוניים וקרקעיים להתיישבות הבדואית, לכפרים הלא מוכרים ולבעלי תביעות הבעלות בתוכם. גם בית המשפט, בכל הזדמנות, גם כאשר הוא דוחה את עתירותיהם של הבדואים מכוח החוק הקיים, קרא למציאת הסדר תכנוני והתיישבותי עבורם. בית המשפט חזר על כך לאחרונה ביחס לאל עראקיב. אנשי עראקיב מבקשים להגיע להסדר כזה. הסדר שיאפשר להם לעבד את אדמותיהם, להתפרנס בכבוד מעבודה חקלאית ולתרום לפיתוח מושכל ובר קיימא של האזור כולו, בתאום עם רשויות התכנון והקרקע בישראל. נראה כי ניתן להגיע להסדר כזה ויפה שעה אחת קודם.

בִּמְקוֹם בִּמְקוֹם BIMKOM
מתכננים למען זכויות תכנון (ע"ר)
مخططون من أجل حقوق التخطيط
Planners for Planning Rights

נספחים

נספח מס' 1 רשימת התכניות

שנת מתן תוקף	מספר תכנית מאושרת	מהות תכנית ומיקום
2006	תת"ל 14/4	מסילת ברזל אשקלון באר שבע (קטע אופקים באר שבע)
2003	31/305/02/7	ישוב קהילתי גבעות בר
2003	48/305/02/7	ישוב קהילתי תארבין
2006	49/305/02/7	אזור תעסוקה ושירותים להבים
	תמ"א 16/א'	אתר דודאים לסילוק פסולת ארצי
1988	339/03/7	אתר לסילוק פסולת מוצקה
2010	2/339/03/7	הרחבת אתר לסילוק אשפה מקומי
	46/305/02/7	אתר למיון פסולת
	51/305/02/7	מרכז מבקרים
2007	74/305/02/7	אתר למכלאות צאן
2000	תמ"מ 14/4	איזור פיתוח עירוני באר שבע
	234/02/11/ד	עוקף באר שבע מערב
1992	305/02/7	תכנית מתאר מקומית בני שמעון
1995	תמ"א 22/א'	תכנית מתאר ארצית ליער ולייעור
2000	תמ"מ 14/4	תכנית מתאר מחוזית למחוז הדרום
טרם אושרה	תמ"מ 23/14/4	תכנית מתאר מחוזית חלקית למטרופולין באר שבע
טרם אושרה. 2009 הפקדה	473/03/7	יערות גבעות גורל